BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TADQIQOTCHILIK FAOLIYATIGA TAYYORLASHNING ILMIY –METODIK VA PSIXOLOGIK JIXATLARI

Raximov Baxtiyor Xudoyberdiyevich – Guliston davlat universiteti professori, p.f.d.

Annotatsiya. Ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etishda talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish masalasi barcha bosqichlarida psixolog olimlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan, bo‘lajak o‘qituvchilarda ilmiy tadqiqotchilikka oid intellektni rivojlantirishning psixologik xususiyatlari ilmiy nazariy jihatdan asoslangan. Shaxsning faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan, bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash dinamikasida yuzaga chiqadigan farqlarda namoyon bo‘ladigan individual psixologik xususiyati qobiliyatlar ekanligi ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Bo‘lajak o‘qituvchisi, intellekt, intellektual rivojlantirish psixologik jarayon

Talabaning intellektini rivojlantirish pedagog-psixologlardan mashaqqatli harakatni talab qiladi. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida ham islohotlar sezilarli sur'atlarda o‘sib borayotgani, innovatsion texnologiyalaridan foydalanish ta’lim tizimida o‘z o‘rnini topib bormoqda. Zamon takomillashgani sari insonlarning fikrlash doirasi ham o‘sib boradi. “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son farmonida inson qadrini ulug‘lash, shaxs kamolati, rivoji, ma’naviy barkamolligi hamda shaxs va jamiyat manfaatlarining o‘zaro uyg‘unlashuvi jarayoniga muhim qadriyat sifatida qarab, ta’lim-tarbiya tizimini isloh qilish, ilmiy kadrlar tayyorlashni zamon talablari darajasiga ko‘tarish masalasini ustuvor soha sifatida belgilash oid ishlar rejali amalga oshirib kelinmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konceptsiyasini tasdiqlash tog‘risidagi qarorida belgilanishicha, O‘zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg‘or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish Bugungi kunda jamiyatda kitobning ma'naviy hamda axloqiy ozuqa, madaniyat va til ravnaqi uchun asosiy manba, avlodlardan-avlodlarga o‘tib kelayotgan intellektual meros sifatida mavqei hamda ahamiyatini saqlash va hatto tiklashga ehtiyoj sezilayapti. Avvalo, badiiy, ma'rifiy, ilmiy-ommabop, tarbiyaviy, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishga

qaratilgan adabiyotlarni chop etish, ular bilan ta'lim muassasalarini ta'minlash, milliy hamda jahon adabiyoti namoyandalarining asarlarini saralash, tarjima qilish ishlarini puxta o'ylangan tizim asosida tashkil etish lozim. .[1, 2, 3.].

Oliy ta'lim tizimida ilmiy dunyoqarashga ega, ma'naviy barkamol shaxsni shakllantirish, uning axloqiy qiyofasini tarkib toptirishda talabalarni ilmiy tadqiqot ishlariga maqsadli jalb etishning katta ahamiyatga ega ekanligi mutaxassislar tomonidan e'tirof etilgan. Jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan, insoniyat farovon turmush tarzini yaxshilashga qaratilgan yangilikni kashf etish shaxs ma'naviyatiga xos sifatlarni shakllantirishga eng salmoqli hissa qo'shishi mumkin bo'lgan faoliyat turi tadqiqotchilikdir. "Bu borada talaba-yoshlar qanday kasbiy sifatlarga ega bo'lishi lozim?" degan savolga nazariy jihatdan asosli javob topish va bu javobni amaliyot omiliga aylantira bilish zarur.[4]..

Yangilangan ta'lim-tarbiya tizimi va pedagogik tafakkur talaba-yoshlar oldiga yangi jamiyat talablariga mos, zamonaviy vazifalarni qo'ymoqda. Sog'lom tamoyillarga asoslangan pedagogik tafakkur talaba-yoshlardan yangicha ishlashni va an'anaviy faoliyatdagi doimiy xatti-harakatlarni bugungi kun ehtiyojiga mos ravishda yangilashni taqozo etdi. Zamonaviy talabaning faoliyati ham yangilangan pedagogik tafakkurga asoslangan zamonaviy ta'limning maqsad, vazifa va mazmuniga mos holda o'zgardi. Ijtimoiy hayotda samarali faoliyat ko'rsata oladigan zarur kasbiy sifatlarga ega yoshlarni tarbiyalash ishini muvaffaqiyatli tashkil etish uchun pedagogik ta'lim tizimida muhim o'zgarishlarni amalga oshirish lozim.[2].

Yoshlar egallashi zarur bo'lgan kasb sifatlari haqida turli qarashlar mavjud . So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda ham talaba-yoshlar faoliyatining muhim qirralari talqin qilinmoqda. Talabalarda shakllantirilishi zarur bo'lgan kasb sifatlarini mutaxassislik fanlarini o'qitish jarayonida tarkib toptirishni nazarda tutgan ishlar ham talaygina .[3].

Bo'lg'usi o'qituvchida shakllantiriladigan tajriba va metodik mahorat o'ziga xos ahamiyatga ega. Chunki o'qituvchi ta'limning maqsadini asosan mashg'ulotlar, ularning samarali usullaridan foydalanish orqali amalga oshiradi. Biroq har doim ham darslardan ko'zlangan maqsadga har qanday samarador usullar va dars shakllari bilan ham erisholmaslik mumkin. Chunki ta'limda zamonaviy o'qitishni qanday o'qituvchi amalga oshirishi ham muhim ahamiyatga ega.

Talaba-yoshlar egallashi zarur bo'lgan bir qator kasbiy sifatlar borki, ular kelgusida yoshlarning o'qituvchilik faoliyatida o'z ifodasini topmasa, darslar ayrim jihatlari bilan samarasiz bo'lib qolaveradi. Chunki o'qituvchining har bir kasb sifati samarali natijalarga erishishni ta'minlashi va o'quvchining u yoki bu darajada rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi kerak. Shuning uchun ham o'qituvchi oldida turgan kasbiy-pedagogik talablar quyidagi muhim kasb sifatlarida o'z ifodasini topadi.

Ilmiy-ijodkorlik. O'qituvchi - ilmiy haqiqatlar, yangiliklarga asoslanib ish ko'radigan mutaxassis. Oliy maktab bo'lajak o'qituvchini ijodkorlikka, olamga faqat sog'lom istiqbolli nigoh bilan qaray olishga o'rgatishi kerak.

O'qituvchining ijodkorligi o'quvchining ijodiy fikrlash qobiliyatini o'stirish, badiiy va estetik didini tarkib toptirish, sog'lom ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, og'zaki va yozma nutq mahoratini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mashg'ulotlarni tashkil qilishda o'ziga xoslik, boshqalarga o'xshamaslik, metodik kashfiyot qilish har bir o'qituvchining tabiiy ehtiyojiga aylangandagina darslarning samaradorligi yanada yuqori bo'ladi.

Tashkilotchilik. O'qituvchi tashkilotchilik sifatiga ham ega bo'lishi kerakki, busiz u o'z atrofida jipslashgan o'quvchilar jamoasini do'stona mustahkam jamoa etib shakllantira olmaydi. Bir butun jamoani bir joyga jamlab, tartib va intizomga tayanadigan talabalar jamoasiga aylantirish, ularda ilmiy tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish, shaxslik sifatlarini qaror toptirish oliy o'quv yurti o'qituvchisidan sermashaqqat, zahmatli mehnat talab qiladi.

Talaba shaxsiy fikr-mulohazalarini jamoa bilan baham ko'rishga intilishi, boshqalar fikrini eshitishga odatlanishi, o'z mulohazalarini asosli ifodalashga o'rganishi ilmiy tadqiqot samaradorligini keskin oshiradi. Agar talaba jamoadan qochsa, yolg'izlikka odatlansa, do'stlaridan uzoqlashsa, darsda va turli tadbirlarda faol qatnashmasa, guruhda bor-yo'qligi sezilmasa, bu hol o'qituvchida ijtimoiy-tashkilotchilik faoliyatining yetarlicha rivojlanmaganligidan dalolat beradi.

Guruhdagi talabalar do'stona jamoaga birlashgan joyda darslar qiziqarli, mazmunli tashkil qilinadi. Talabalarni o'ziga jalb eta olmagan, o'zining fazilatlari, mahorati, bilimdonligi bilan ularga namuna bo'la olmaydigan o'qituvchi tashkilotchilik qila olmaydi va talabalarni ilmiy faoliyatga yo'naltira olmaydi. Chunki bunday o'qituvchilarga talabalar ergashmaydilar va unga havas qilmaydilar. Ustoz bolalarni sevadigan, ulardan vaqtini, bilimini ayamaydigan, ularga intilgan, hamfikr-do'stiga aylangandagina talabalar jamoasini birlashtira olishi mumkin.

Pedagog mahoratining muhim ko'rsatkichlaridan yana biri o'quvchilar qalbiga kirib borish va ular o'rtasida mustahkam jamoa yaratishdan iborat. Talaba-yoshlar faoliyatining muhim qirralaridan biri esa, ularning tadqiqotchiligidir. Talabalar oliy maktabda ilmiy maqolalar, referatlar, diplom ishlari yozish, ilmiy anjumanlarga ishtirok etish, ilmiy tahlilni amalga oshirishga qaratilgan mashg'ulotlar mobaynida tadqiqotchilikka o'rganadilar.

Ilmiy tadqiqotchilik. Talabalarning bu intellektual jihati mashg'ulotlarga tayyorlanish va ilmiy izlanishlari jarayonida namoyon bo'ladi. Ilmiy tadqiqotchilik talabaning puxta va aniq ilmiy qarashlarga egaligi, fikriy mustaqilligini ta'minlash bilan birga o'ziga xos ta'lim-tarbiyaviy imkoniyatlarga ham ega.

Oliy maktabni bitirgan aksariyat yosh pedagog-mutaxassislarda uchraydigan bir xil kamchilik shundan iboratki, ularda ilmiy, ijodiy, tadqiqotchilik faoliyati sezilmaydi. Darslarning sifati va samaradorligi o'qituvchining izlanuvchanligi, tadqiqotchiligi, ilmiy, ijodiy faoliyatining doimiyligi va uzluksizligi bilan bog'liq.

Bundan tashqari, o'qituvchi oliy maktabda o'zlashtirgan barcha nazariy bilimlari, pedagogika va psixologiyaga oid ma'lumotlarini amaliy faoliyat jarayonida qo'llay olish malakasini egallashi lozim.

Nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligiga e'tibor qaratish. O'qituvchining pedagogik amaliyotchilik faoliyati tadqiqotchilik faoliyatiga birmuncha yaqin. Chunki o'qituvchi ilmiy izlanishlar jarayonida olgan nazariya va metodikaga oid bilimlarini amalda qo'llashga harakat qiladi. O'qituvchidan yangi bilimlarini o'quvchilar ongiga yetkazish uchun pedagogik amaliyotchilik xususiyati talab etiladi.

O'qituvchi o'zining bor iqtidori, bilimi va malakasini amaliyotda namoyon qiladi. Amaliyot davomida uning kasbiy mahorati sayqal topadi. O'qituvchi darsning yangi shakllari, noan'anaviy usullarini tajribada sinab ko'ruvchi vazifasini bajaradi. O'z amaliyotida bugunning talablariga javob bera oladigan usullardan foydalanadi. Muvaffaqiyat qozongan, o'quvchilar faolligini oshiradigan, ijodiy fikrlashga o'rgatadigan, tarbiyaviy ta'sir darajasi yuqori bo'lgan shakllardan foydalanishga harakat qiladi. O'qituvchi mashg'ulot uchun zarur axborot, ma'lumot va ashyolarni to'playdi hamda ularni qanday qilib, qaysi shaklda o'quvchilarga yetkazish yo'llarini oldindan belgilab oladi. O'qituvchi pedagogik amaliyotchiligi va tarbiyaviy vazifani bajarishi zarurligini aslo unutmasligi zarur. Chunki o'qituvchi o'z mashg'ulotlarida bilim beruvchigina emas, avvalo, shu bilimlar asosida talabalarni tarbiyalashni ko'zda tutgan tarbiyaning natijalarini shogirdi xatti-harakati, faoliyatida namoyon bo'lishini kuzatadigan amaliyotchidir.

Pedagogik amaliyotchilik o'quv materialini tanlash va yaxlit tizimga keltirish, tadqiqot davomida o'quvchi va o'zining faoliyati yo'nalishini belgilash, mashg'ulot uchun nimalardan foydalanish, xulosalarda qanday badiiy matnlarni keltirish yoki tahlillash kerakligini ham belgilab beradi. Demak, o'qituvchining pedagogik amaliyotchiligi doimo rivojlanib, o'zgarib boruvchi hodisadir.

Xulosa shuki, oliy maktab ta'lim tizimi talabaning tashkilotchilik, amaliyotchilik, tadqiqotchilik, ijodkorlik kabi barcha zarur kasb sifatlarini kerakli darajada shakllantirishni ta'minlashi lozim. Oliy maktabni bitirgan yosh mutaxassis muayyan ilmiy dunyoqarashga ega, lekin uni amaliyotga qanday tatbiq etish masalasida ancha nochor. Chunki talabalarni metodik jihatdan tayyorlash talab darajasida emas. Pedagogika va psixologiya fanida talabalarni ilmiy tadqiqotchilikka yo'naltirishning o'ziga xos xususiyatlari belgilab berilmagan. Holbuki, talaba ilmiy tadqiqotchilik qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirishi zarur. Bu fanlar o'qituvchilarni har qanday vaziyatda ish ko'ra oladigan malakali mutaxassisga aylantirishi lozim. Negaki, jamiyat a'zolarining ma'naviy kamoloti ilmiy dunyoqarashlarining darajasiga bog'liq.

Ruhiyati tetik, qalb tuyg'usi beorom, o'z imkoniyatlarini erkin namoyon etish istagi bor shaxs kirishimli, g'ayratli, fantaziyasi boy bo'lib, biror yangilik yaratish, izlanish va ijodga ehtiyojmand bo'ladi. Bu ehtiyoj uni ilmiy-ijodiy, faol harakatga undaydi, ma'naviy-kasbiy kamolot sari yetaklaydi. Ilmiy-ijodiy faoliyatni pedagogik tashxis qilish asosida talabaning ehtiyoji, intilishi, o'quv motivlari, salohiyati, saviyasi va bor iste'dodi o'qituvchi hamda talaba o'rtasidagi teng huquqlilik munosabatida namoyon bo'lishi o'z isbotini topadi.

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Z.T. Nishanova. "Rivojlanish psixologiyasi, pedagogic psixologiya".
2. Рахимов Б.Х.Психологические особенности развития интеллекта у будущих учителей https://uzresearchers.com/index.php/IFTE23/article/view/37
3. R.B Khudoyberdievich - Pedagogika.Theories of students'creative thinking development based on innovative approach
4. Б.Рахимов.Н.Нарзиева. Педагогик махорат.Т.: Дарслик. 2021 й.
5. Elkonin D.B. Vvedeniye v psixologiyu razvitiya. - M.: "Trivola", 1 994. - 101 s.
6. Foziyev ET. Umumiy psixologiya. 2-tom. - T.: "Universitet", 2002. - 240 b.